

УДК 159.98:37.015.3-051

Кулаков Руслан

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0000-0003-0033-8784>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i20.323>

ПСИХОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА: ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА

Анотація. *Стаття присвячена визначенню змісту дефініції «психологічна компетентність» у сучасній психологічній науці. Особливу увагу приділено аналіз змісту поняття «психологічна компетентність» в професійній діяльності педагога. Зокрема, здійснено аналіз професійного стандарту за професією вчителя з метою визначення змісту психологічної компетентності як однієї із важливих складових його професійності. Визначено зміст психологічної компетентності сучасного педагога. Здійснено спробу визначити основні структурні компоненти психологічної компетентності вчителя, та здійснено детальний аналіз кожної із них.*

Представлено результати проведеного емпіричного дослідження рівня психологічної компетентності сучасних педагогів. Визначено основні закономірності та проблеми розвитку та формування психологічної компетентності вчителів. Запропоновано структурну модель співпраці практичного психолога закладу освіти з педагогічним колективом з метою підвищення рівня психологічної освіченості та культури вчителів як учасників освітнього процесу. Здійснено аналіз основних функцій психологічної служби освітньої галузі щодо підвищення психологічної компетентності педагогічних працівників.

Ключові слова: *компетентність, психологічна компетентність, педагог, вчитель, освітній процес.*

Постановка проблеми. Трансформаційні суспільні зміни детермінують підвищені вимоги до професії педагога, яка спрямована на формування особистості сучасної людини як активного суб'єкта життєдіяльності, що, у свою чергу, передбачає пошук ефективних інноваційних технологій педагогічного впливу. На результат освітнього та виховного процесу впливає не лише особистість самого педагога, його знання із дидактики, теорії виховання, методики викладання навчальної дисципліни, а й володіння знаннями щодо вікових особливостей учнів, соціально-психологічних закономірностей функціонування дитячих колективів, психологічних основ навчальних та виховних впливів. Тому у загальній професійній компетентності педагога особлива роль належить саме психологічній компетентності.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Поняття психологічної компетентності є предметом вивчення багатьох сучасних українських дослідників. Зокрема, Цільмак (2009) описує психологічну компетентність як «здатність особистості ефективно застосовувати структуровану систему знань для побудови та налагодження процесу особистісної, соціальної й професійної взаємодії» (с. 129). Згідно Єрмакову (2002), психологічна компетентність полягає у здатності індивіда взаємодіяти з людьми в системі міжособистісних відносин, а тому включає вміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях, визначати особистісні особливості й емоційний стан інших людей, обирати адекватні

способи спілкування. Орбан-Лембрик (2003) під психологічною компетентністю розуміє сукупність комунікативних, перцептивних та інтерактивних знань, які дають змогу індивіду орієнтуватись у соціальних ситуаціях, міжособистісних відносинах, приймати правильні рішення. Полуніна (2004) визначає психологічну компетентність як здатність особистості, яку слід відрізняти від психологічної готовності і професійної майстерності, її природа складається з відповідних знань, уявлень, стереотипів. Рамзані (2014) вважає, що «психологічна компетентність – це своєрідний психологічний особистісний інструмент фахівця, що забезпечує ефективне виконання його професійної діяльності. Вона є частиною психологічної культури фахівця сфери «людина-людина», до якої належить професія педагога, і елементом його професіоналізму. Психологічна компетентність завжди опосередкована змістом діяльності фахівця» (с. 159). Бакаленко (2018), узагальнивши погляди вчених, дослідників, стверджує, що «психологічна компетентність – це здатність особистості до самопізнання, самоконтролю, до ефективного спілкування і взаємодії з іншими людьми, саморозвитку та самореалізації. Вона дозволяє людині розуміти себе та інших, ефективно адаптуватися до життя у сучасному соціумі, мати гармонійні стосунки з оточенням, успішно реалізовувати свій особистісний потенціал, відчувати високий рівень психологічного благополуччя та бути задоволеною життям» (с. 136). Також низка сучасних науковців-психологів визначають психологічну компетентність особистості через успішність, конструктивність її діяльності на основі ефективного застосування психологічних знань і вмінь для розв'язання завдань чи проблем, що стоять перед нею в системі «людина – людина» (*Науково-методичні засади формування психологічної компетентності керівників освітніх організацій у системі післядипломної педагогічної освіти*, 2012, с. 13).

Проаналізований фактичний матеріал дозволив зробити висновок про те, що у сучасній психологічній науці відсутнє єдине однозначне визначення дефініції «психологічна компетентність».

Метою статті є аналіз змісту поняття «психологічна компетентність» в професійній діяльності педагога та емпіричне вивчення рівня психологічної компетентності сучасних педагогів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потреба нашої країни в педагогах, що здатні дотримуватися особистої гуманної позиції стосовно здобувачів освіти, вмотивованих до постійного саморозвитку та здатних формувати таку мотивацію в учнів, детермінує актуальність питання підвищення психологічної компетентності педагогів як однієї із найважливіших складових професійності сучасного вчителя.

У Професійному стандарті за професією вчителя (наказ № 2736 від 23.12.2020 р.) серед основних професійних компетентностей педагога чітко вказано психологічну компетентність. Вона передбачає:

- 1) здатність визначати і враховувати в освітньому процесі вікові та інші індивідуальні особливості учнів;
- 2) здатність використовувати стратегії роботи з учнями, які сприяють розвитку їхньої позитивної самооцінки, я-ідентичності;
- 3) здатність формувати мотивацію учнів та організовувати їхню пізнавальну діяльність;
- 4) здатність формувати спільноту учнів, у якій кожен відчуває себе її частиною (*Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «вчитель з початкової освіти»*, 2020).

З огляду на вищезазначене та досвід професійної діяльності успішних вчителів визначимо такі основні складові психологічної компетентності сучасного педагога:

- наявність знань, умінь та навичок із вікової психології, психології розвитку, соціальної психології, диференційної психології;
- чітке усвідомлення ролі психологічних знань у власній професійній діяльності;
- уміння застосовувати знання із психології у повсякденній взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу;
- уміння за поведінковими проявами дитини визначати її психічний стан, рівень розвитку пізнавальної та емоційно-вольової сфер, рис характеру та особливостей темпераменту та інших індивідуально-психологічних властивостей особистості;
- здатність обирати адекватний спосіб міжособистісної взаємодії та комунікації з дітьми та іншими учасниками освітнього процесу;
- особистісні атитюди вчителя на сприймання та використання психологічної інформації.

Казаннікова (2012) також стверджує, що основою психологічної компетентності педагога є активне знання закономірностей особистісного розвитку людини на різних вікових етапах. Дослідниця вважає, що суттєвим компонентом структури психологічної компетентності є такі психологічні знання:

- диференціально-психологічні знання – знання про особливості засвоєння навчального матеріалу суб'єктами навчання у відповідності з індивідуальними та віковими характеристиками;
- соціально-психологічні знання – знання про особливості навчально-пізнавальної та комунікативної діяльності групи чи окремого її члена, про особливості взаємостосунків учителя з класом, про закономірності спілкування;
- аутопсихологічні знання – знання про позитивні аспекти та недоліки власної діяльності, особливості своєї особистості та її характерні якості (Казаннікова, 2012).

Проведене нами опитування вчителів загальноосвітніх закладів засвідчило, що: 16 % педагогів оцінюють свій рівень знань із загальної, вікової, педагогічної та соціальної психології як високий; 39 % вчителів вважають, що їх рівень психологічних знань є низьким; 16 % педагогів засвідчили у себе низький рівень здатності проектувати різні психологічні ситуації у дитячих колективах; 52 % вчителів зазначили, що їм важко оцінити психічний стан дитини за її поведінковими проявами; 30% педагогів зазначили, що в освітньому процесі не застосовують індивідуальний підхід згідно індивідуально-психологічних характеристик здобувачів освіти.

В ході проведеного емпіричного дослідження рівня психологічної компетентності сучасних педагогів ми скористалися такими діагностичними методиками: КОС (Методика виявлення та оцінки комунікативних та організаційних здібностей), тест за методикою Томаса «Визначення стилю поведінки у конфліктній ситуації» і самотест для педагогів «Готовність до саморозвитку». Результати вивчення рівня комунікативних та організаторських здібностей вчителів представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні розвитку комунікативних та організаторських здібностей педагогів

Види здібностей	Наповнюваність підгруп різного рівня сформованості здібностей (у%)				
	низький рівень	нижче середнього	середній	вище середнього	високий
комунікативні здібності	20	21	22	15	22
організаторські здібності	20	27	20	13	20
середні значення	20	24	21	14	21

У 44 % опитаних виявлено низький та нижче середнього рівні комунікативних та організаторських здібностей. До цієї категорії вчителів можна віднести таких, що мають обмежене коло спілкування, відчувають труднощі у налагодженні міжособистісної атракції з усіма учасниками освітнього процесу, не вміють відстоювати власну думку, вразливі, важко переживають образи, безініціативні, важко приймають самостійні рішення. У 21 % вчителів рівень комунікативних та організаторських здібностей є середнім. Це означає, що ці педагоги прагнуть комунікації, відстоюють свої права та погляди, уміють планувати свою професійну діяльність, проте потенціал їх здібностей є нестійким. Лише 25 % педагогів мають високий та вище середнього рівні комунікативних та організаторських здібностей. У них чітко проявляється потреба у комунікативній та організаторській діяльності, вони ініціативні, цілеспрямовані та активні, здатні брати відповідальність, приймати самостійні рішення та відстоювати власну думку.

Результати за методикою Томаса представлено на рис.1.

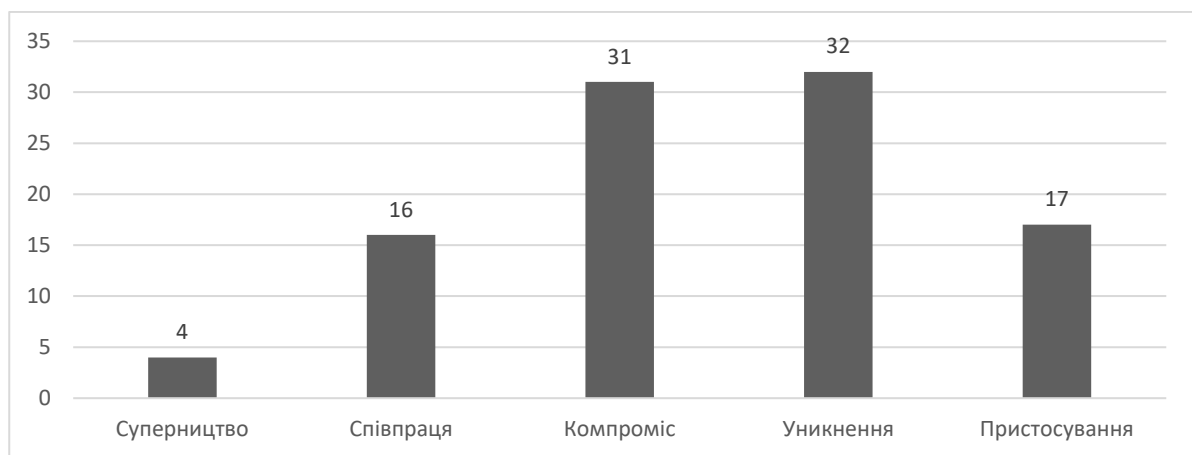

Рис. 1. Стилі поведінки педагогів у конфліктних ситуаціях, %

Результати свідчать про те, що значна частина педагогів (32 %) намагаються уникнути конфлікту, причому, досить часто ціною власних інтересів, адже вважають за правильне зберегти хороші стосунки із опонентом, аніж вирішити суперечку на власну користь. Хороші стосунки стануть запорукою досягнення компромісу, проте такий стиль розв'язання конфлікту має тимчасовий характер, адже не усі вчителі готові то зміни своїх установок. Стиль пристосування притаманний 17 % респондентів. Такий стиль може бути ефективним у проблемних ситуаціях із адміністрацією закладу освіти. Однак не варто застосовувати таку модель поведінки постійно, адже вона детермінуватиме наростання внутрішнього дискомфорту. Лише 16 % педагогів найчастіше намагаються відшукати «точки дотику» та організувати рівноправну взаємодію. Суперництво у конфлікті виявлено у 4 % опитаних. Такі педагоги намагаються застосовувати «силові» методи, на кшталт: залякати, натиснути, заставити партнера поступитися. Тому така стратегія вважається вкрай неефективною.

Аналіз результатів КОС та тесту Томаса засвідчив, що однією із проблем сучасних педагогів є низькі комунікативні та організаторські здібності, а також несформованість адекватних способів реагування у конфлікті.

Результати самоаналізу за методикою «Готовність до саморозвитку» подано у таблиці 2.

Таблиця 2

Готовність педагогів до саморозвитку

Змістові характеристики готовності-неготовності педагогів до саморозвитку	Наповнюваність підгруп респондентів з різним рівнем готовності до саморозвитку
Прагну досамовдосконалення, проте не готовий до самопізнання	16
Прагну до самовдосконалення і не готовий до самопізнання	67
Не прагну ні самовдосконалення, ні самопізнання	10
намагаюся пізнати себе, проте не вдається змінитися	10

Аналіз результатів самотесту дає змогу нам зробити висновки про те, що більшість педагогів (67 %) здатні до рефлексії та готові до особистісних змін. Частина респондентів (13 %) мають потенціал до вдосконалення, проте не мають бажання самопізнання. 10 % педагогів впевнені, що не зможуть змінитися і така ж кількість опитаних стверджує, що їх все влаштовує у власному житті, вони не готові до змін. Тобто у цієї категорії вчителів недостатньо розвинена аутопсихологічна підсистема психологічної компетентності.

У процесі аналізу отриманих емпіричних даних, ми дійшли таких висновків:

- частині сучасних педагогів притаманна невпевненість у професійній комунікації та невміння на достатньому рівні організовувати свою професійну діяльність, що стає на заваді розвитку педагогічної майстерності;
- вчителі не завжди обирають правильну стратегію у конфліктних ситуаціях, не застосовують усіх можливих способів розв'язання конфлікту;
- прагнення зберегти добрі стосунки з іншими часто призводить до того, що вони нехтують власними інтересами заради інших, що може стати причиною емоційного вигорання та педагогічної деструкції особистості;
- для досліджуваної категорії педагогів притаманно бажання знати причини своїх проблем, обговорювати їх, звертатися за допомогою;
- переважно педагоги готові до самовдосконалення та підвищення власної психологічної компетентності;
- для розвитку психологічної компетентності педагогів варто створити програму співпраці практичного психолога закладу освіти з педагогічним колективом.

Така модель, на нашу думку, повинна передбачати як групові, так і індивідуальні форми роботи. Узагальнено таку структуру представлено у вигляді схеми на рисунку 2.

Завданнями психологічної служби закладу освіти щодо підвищення психологічної компетентності сучасного педагога є такими:

- допомога вчителям у підвищенні загальної психологічної культури та грамотності;
- допомога в оволодінні доступними діагностичними методиками для вивчення пізнавальної сфери учнів, особистісного розвитку та формування колективу в умовах освітнього процесу;
- допомога в опануванні форм та методів роботи із девіантними поведінковими проявами.

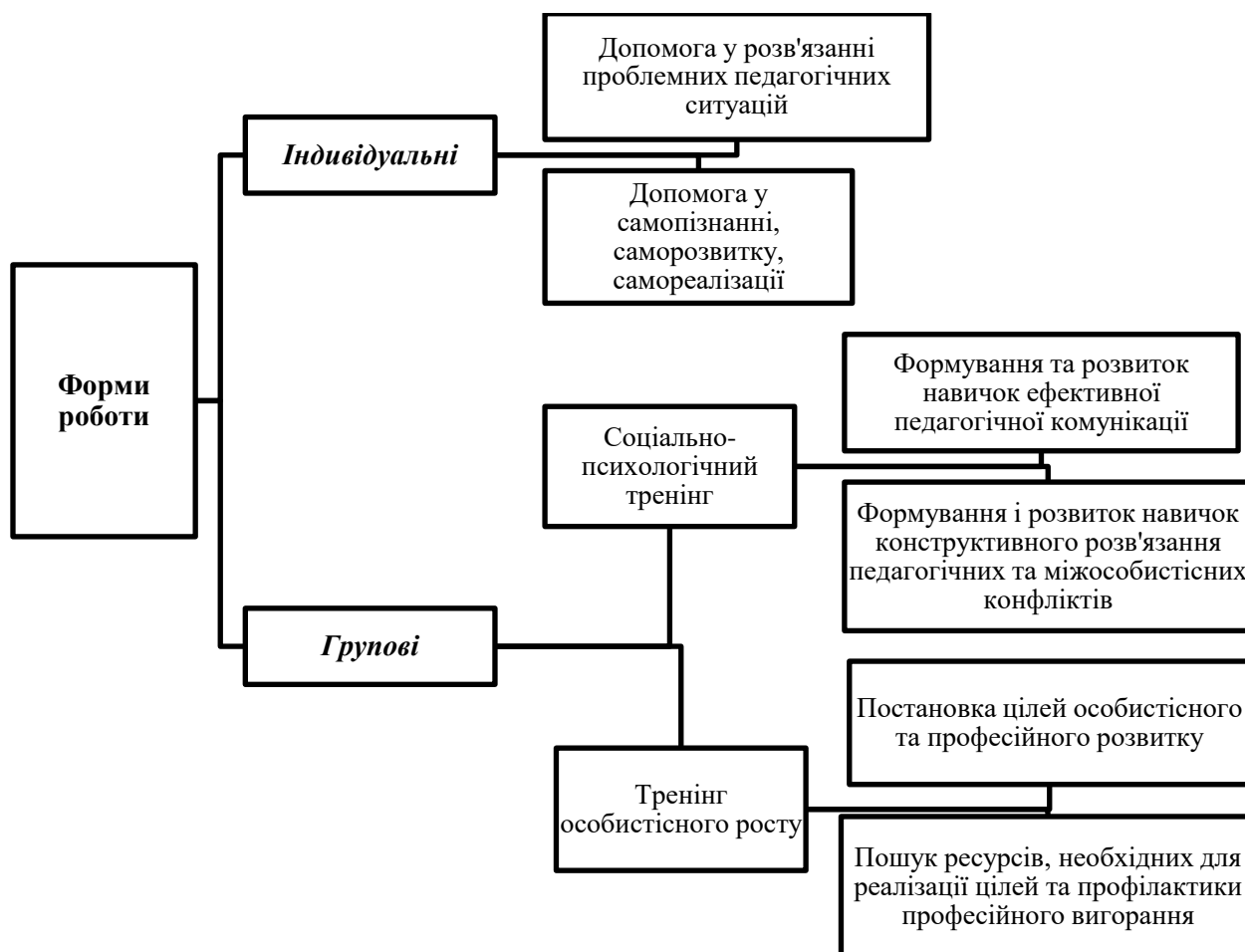

Рис. 2. Структура розвитку психологічної компетентності педагога

Функції психологічної служби освітньої галузі щодо підвищення психологічної компетентності педагогічних працівників можна представити наступним чином (табл. 3).

Таблиця 3

Функції психологічної служби закладу освіти у підвищенні психологічної компетентності педагогів

№ з/п	Різновид функцій	Зміст функції
1	просвітницька функція	ознайомлення вчителів із структурою психологічної компетентності педагога як основної складової власної професійності
2	розвиткова функція	розвиток у педагогів мотивації до підвищення власної психологічної компетентності; ознайомлення із практичними прийомами підвищення психологічної компетентності
3	корекційна функція	корекція дефектів психологічної компетентності педагогів

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отож, сучасні суспільні виклики вимагають від людини володіння багатьма ключовими компетентностями. І в першу чергу це стосується претендентів на посаду педагога. Однією з ключових компетентностей сучасного фахівця педагогічної сфери є психологічна компетентність. Більшість науковців

вважають, що вона означає здатність особистості до самопізнання, самоконтролю, до ефективного спілкування і взаємодії з іншими людьми, саморозвитку та самореалізації. Психологічна компетентність дозволяє педагогу розуміти себе та інших, ефективно адаптуватися до життя у сучасному соціумі, мати гармонійні стосунки з усіма учасниками освітнього процесу, успішно реалізовувати свій особистісний потенціал, відчувати високий рівень психологічного благополуччя та бути задоволеним своєю професією та життям загалом.

Перспективними науковими напрямками з даної проблематики вважаємо дослідження з формування психологічної компетентності як цілеспрямованого і структурованого процесу в сучасній системі освіти України.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Бакаленко, О. (2018). Психологічна компетентність як ключова компетентність сучасного фахівця. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Теорія культури і філософія науки*, 58, 132-138. Взято з <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2018-58-22>.
- Бондарчук, О. І. (Ред.). (2012). *Науково-методичні засади формування психологічної компетентності керівників освітніх організацій у системі післядипломної педагогічної освіти*. Київ: Педагогічна думка.
- Єрмаков, Т. І. (2002). Індивідуальне розуміння концепту «Я» як ключова компетентність особистості в умовах сучасного інформаційного суспільства. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 6(9), 200-207.
- Казаннікова, О. В. (2012). *Психологічна компетентність педагога*. Взято з <https://sworld.com.ua/konfer29/1200.pdf>.
- Орбан-Лембрик, Л. Б. (2003). Комунікативний простір міжособистісних відносин. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*, 4, 130-136.
- Полуніна, О. В. (2004). *Психологічна компетентність викладача вищого педагогічного навчального закладу як чинник успішності управління процесом учіння студентів*. (Автореф. дис. канд. психол. наук). Інститут психології імені Г. С. Костюка АПН України, Київ.
- Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти»*. № 2736. (2020). Взято з <http://surl.li/bgqiqi>.
- Рамзані, Е. В. (2014). Сутність поняття психологічної компетентності вчителя. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 2(61), 158-164.
- Цільмак, О. М. (2009). Складові структури компетентностей. *Наука і освіта*, 1-2, 128-135.

REFERENCES

- Bakalenko, O. (2018). Psykholohichna kompetentnist yak kliuchova kompetentnist suchasnoho fakhivtsia [Psychological competence as a key competence of a modern specialist]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Teoriia kultury i filosofiia nauky*, 58, 132-138. Vziato z <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2018-58-22>. [in Ukrainian].
- Bondarchuk, O. I. (Red.). (2012). *Naukovo-metodychni zasady formuvannia psykholohichnoi kompetentnosti kerivnykiv osvitnikh orhanizatsii u systemi pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity* [Scientific and methodological principles of the formation of psychological competence of heads of educational organizations in the system of postgraduate pedagogical education]. Kyiv: Pedahohichna dumka. [in Ukrainian].
- Yermakov, T. I. (2002). Indyvidualne rozuminnia kontseptu «Ya» yak kliuchova kompetentnist osobystosti v umovakh suchasnoho informatsiinoho suspilstva [Individual understanding

- of the concept of «I» as a key competence of the individual in the conditions of the modern information society]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, 6(9), 200-207. [in Ukrainian].
- Kazannikova, O. V. (2012). *Psykholohichna kompetentnist pedahoha [Psychological competence of the teacher]*. Vziato z <https://sworld.com.ua/konfer29/1200.pdf>. [in Ukrainian].
- Orban-Lembryk, L. B. (2003). Komunikatyvnyi prostir mizhosobystisnykh vidnosyn [Communicative space of interpersonal relations]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Filosofski i psykholohichni nauky*, 4, 130-136. [in Ukrainian].
- Polunina, O. V. (2004). *Psykholohichna kompetentnist vykladacha vyshchoho pedahohichnoho navchalnoho zakladu yak chynnyk uspishnosti upravlinnia protsesom uchinnia studentiv [Psychological competence of a teacher of a higher pedagogical educational institution as a factor in the success of managing the students' learning process]*. (Avtoref. dys. kand. psykhol. nauk). Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka APN Ukrainy, Kyiv. [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu za profesiiami «Vchytel pochatkovykh klasiv zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity», «vchytel z pochatkovoї osvity» [On the approval of the professional standard for the professions «Teacher of primary classes of general secondary education», «Teacher of an institution of general secondary education», «teacher of primary education»]*. № 2736. (2020). Vziato z <http://surl.li/bgijq>. [in Ukrainian].
- Ramzani, E. V. (2014). Sutnist poniattia psykholohichnoi kompetentnosti vchytelia [The essence of the concept of psychological competence of a teacher]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*, 2(61), 158-164. [in Ukrainian].
- Tsil'mak, O. M. (2009). Skladovi struktury kompetentnostei [Component structures of competences]. *Nauka i osvita*, 1-2, 128-135. [in Ukrainian].

PSYCHOLOGICAL COMPETENCE OF A MODERN TEACHER: CONCEPT AND STRUCTURE

Ruslan Kulakov

Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor at the Department of Developmental and
Pedagogical Psychology,
Rivne State University of the Humanities
<https://orcid.org/0000-0003-0033-8784>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i20.323>

Abstract. The article is devoted to defining the content of the definition of «psychological competence» in modern psychological science. Particular attention is paid to the analysis of the content of the concept of «psychological competence» in the professional activity of a teacher. In particular, the author analyses the professional standard for the profession of educator in order to determine the content of psychological competence as one of the important components of his/her professionalism. The content of psychological competence of a modern teacher is defined. An attempt has been made to identify the main structural components of the educator's psychological competence, and a detailed analysis of each of them has been carried out.

The results of an empirical study of the level of psychological competence of modern educators are presented. In particular, it was determined that about 40% of teachers believe that their level of psychological knowledge is low; the majority of the surveyed teachers said that it is difficult for them to assess the mental state of a child by his or her behavioural manifestations;

one third of teachers admitted that the educational process does not use an individual approach according to the individual psychological characteristics of students. According to the study, only a quarter of teachers have a high level of communication and organisational skills, but they are ready for self-development and self-discovery.

The article identifies the main patterns and problems of development and formation of teachers' psychological competence. The structural model of cooperation between a practical psychologist of an educational institution and a teaching staff with the aim of raising the level of psychological education and culture of teachers as participants in the educational process is proposed. The analysis of the main functions of the psychological service of the educational sector to improve the psychological competence of teachers is carried out.

Keywords: *competence, psychological competence, teacher, educational process.*

Стаття надійшла до редакції 2.04.2023р.